

קבלת כספי תרומה מנוכרים

בבא בתרא פרק ראשון

יהודה ולד

הגמרא¹ מתארת שני אירועים בהם תרמה איפרא הורמיז – אימו של שבור מלכא – כספים וקבלו ממנה חכמים.

במקרה המובא בדף י' -

"איפרא הורמיז, אימיה דשבור מלכא, שדרה ארבע מאה דינרי לקמיה דרבי אמי ולא קבלינהו; שדרתינהו קמיה דרבא, וקבלינהו משום שלום מלכות. שמע רבי אמי, איקפד. אמר: לית ליה 'ביבש קצירה תשברנה' נשים פאות מאירות אותה"²? ורבא - משום שלום מלכות. ורבי אמי נמי משום שלום מלכות! דאיבעי ליה למפלגינהו לעניי עובדי כוכבים. ורבא נמי - לעניי עובדי כוכבים יהבינהו; ור' אמי דאיכפד הוא דלא סיימוה קמיה (רש"י: דר' אמי, דלעניי עובדי כוכבים חלקן רבא)".

למדנו מהמקרה המובא בגמרא, שיש איסור קבלת כספי צדקה מגויים, משום "ביבש קצירה תשברנה". רש"י מסביר: "כשתכלה זכות שבידן וייבש לחלוחית מעשה צדקה שלהן אז ישברו", והמסייע להם לעשות צדקה הרי זה גורם שמלכותם תימשך ומלכות ישראל מתעכבת. אלא שמפני שלום מלכות יש היתר לקבל את הכסף, אך למרות זאת יש להשתמש בו לעניי עכו"ם ולא לעניי ישראל³, שהנתינה לעניי עכו"ם אינה מוסיפה לזכות שלהם. אך אם כן, מדוע יש צורך בהיתר של שלום מלכות?

ונראה שטעם הדבר תלוי במחלוקת ראשונים - שאם בני נח מצווין על הצדקה (כדעת הר"ן בסנהדרין נ"ו:) וממילא יש זכות בנתינת צדקה להם - לכן לא הותר לכתחילה, אבל ע"י שנותן את הכסף לעניי עכו"ם ממעט להם את המצווה. ולצד שבני נח אינם מצווין על הצדקה

¹ ב"ב פרק ראשון.

² ישעיה כ"ז, י"א.

³ אפשר לומר שזה חלק מההיתר לקבל, ואם אי אפשר לחלקם לעניי עכו"ם לא יקבל את הכסף. כן משמע מהמהרש"א, ששואל מדוע רבי אמי לא קיבל את הכסף וחלקו לעניי עכו"ם? ותקן, שלא היו עניי עכו"ם במקומו של רבי אמי. ומשמע שהיו לידו עניי ישראל ובכ"ז לא קבל הכסף.

ואפשר לומר בגמרא, שבכל מקרה איסור "ביבש קצירה תשברנה" נשאר, אלא שבמציאות של שלום מלכות מותר לעבור עליו, אך עדיין - כדי להפחית זכות זו של צדקה שלהם - עדיף לתת לעניי עכו"ם, ובמקרה שאין עניי עכו"ם מותר לקבל את הכסף ולחלקו לעניי ישראל. וכן מוכח מפשט הגמרא, שלא הובאה כלל דעתו של רבי אמי, מפני שזו לא היתה מטרת הגמרא, ומחלוקת רבא ורבי אמי היתה האם יש פה שלום מלכות שידחה איסור "ביבש קצירה תשברנה" או לא (ואולי א"ל כן בהגהות חר"י על הר"ף).

(כדעת רש"י⁴, וכן נראה ברמב"ם⁵) והשכר שיש להם הוא של 'אינו מצווה ועושה', אז בכך שנותן לעניי עכו"ם ממעט להם את הזכות של המעשה הטוב⁶.

מקרה נוסף מובא בדף ח' -

"איפרא הורמיז, אימיה דשבור מלכא, שדרה ארנקא דדינרי לקמיה דרב יוסף, אמרה: ליהוי למצוה רבה. יתיב רב יוסף וקא מעיין בה, מאי מצוה רבה. א"ל אביי: מדתני רב שמואל בר יהודה אין פוסקין צדקה על היתומים אפילו לפדיון שבויים, שמע מינה פדיון שבויים מצוה רבה היא".

בגמרא מובא שרב יוסף קבל את הכסף לפדיון שבויים, ואין התייחסות לאיסור קבלת הכסף משום "בִּיבֶשׁ קצירה תִּשְׁבְּרָנָה" או להיתר משום שלום מלכות⁷.

ובאמת תוס'⁸ שואלים - כיצד רב יוסף קבל את הכסף מאיפרא הורמיז, והרי יש איסור של "בִּיבֶשׁ קצירה תִּשְׁבְּרָנָה"? ומתרצים, שגם פה - כמו בדף י' - קיבל את הכסף משום שלום מלכות, וכן השתמש בכסף לפדיון שבויי עכו"ם ולא לפדיון לשבויי ישראל.

על תירוץ זה אומרים תוס': כיצד אפשר לומר שנתן את הכסף לפדיון שבויי עכו"ם, שהרי איפרא הורמיז אמרה לו להשתמש בכסף למצוה רבה, ופדיון שבויי עכו"ם אינו בכלל זאת? ועוד אומרים תוס', שמעשה זה הוא ממש גניבת דעת⁹. ומה שבדף י': השתמש רבי אמי בכסף לעניי עכו"ם – אין זו גניבת דעת, מפני שבצדקה ידוע לגויים שישראל מחלקים את כספי הצדקה שלהם אף לעכו"ם¹⁰.

ולכן מעמידים תוס' כפירוש רש"י בדף י"א¹¹, שאמנם לקח רב יוסף את הכסף מפני שלום מלכות, אבל פדה בזה שבויי ישראל.

שואל היז רמ"ה¹² על תוס': מדוע יש איסור להשתמש בכסף שנתנו גויים לפדיון שבויים לפדות בזה שבויי עכו"ם משום גניבת דעת, והרי בכך הוא בא לאפרושי מאיסורא של "בִּיבֶשׁ קצירה תִּשְׁבְּרָנָה", וידחה את איסור גניבת הדעת?

ולכן רוצה היז רמ"ה להסביר, שהאיסור להשתמש בכסף לפדיון שבויי עכו"ם הוא משום גזל ממון, שע"י שימוש שלא ככוונת הגוי בכסף כאילו גזל אותו.

⁴ בגמרא שם.

⁵ הלכות מלכים פרק י', הלכה ה'.

⁶ ש"גם אומות העולם מצווים על גמילות חסדים", כמובא בהסכמת הנצי"ב לספר אהבת חסד לחפץ חיים.

⁷ והרי אפשר לומר שקיבל את הכסף מפני פיקוח נפש של השבויים, שראינו בגמרא בדף ח': ש"שבי קשה מכולם"? ולא תירצו כך, מפני ששמע בגמרא שקיבל הצדקה קודם שידע שזה לפדיון שבויים, ורק אחרי כן קבע כך.

⁸ דף ח'. ד"ה "יתיב רב יוסף".

⁹ ולעניין שיש גניבת דעת גם בנכרי - עיין רמב"ם הלכות מכירה, רפ"ח.

¹⁰ גיטין ס"א.

¹¹ ד"ה "לא סיימוה קמיה".

¹² דף י': אות קל"ב.

ויש לברר בדברי **היד רמ"ה**, לשיטתו - מדוע לאפרושי מאיסורא לא ידחה איסור דאורייתא של גזל ממון וכן ידחה איסור דאורייתא של גניבת דעת?

ואולי אפשר לחלק בין גניבת דעת לגזל ממון - שגניבת דעת זה איסור דאורייתא שבין אדם לחברו, והוא תקף רק עוד אין איסור אחר שעומד לעומתו, אך כאשר הברירה היא לעבור על איסור דאורייתא על מנת שלא לגנוב דעת - פשוט שדעת חברו (ובמקרה זה דעת הגוי) איננה טובה מדעת הקב"ה, ולכן אפרושי מאיסורא ידחה גניבת דעת. אך בגזל ממון, עוד לפני העניין האיסורי, ישנה בעיה משפטית - שאתה לוקח ממון שלא שלך. במצב זה אין האיסור דוחה את הגזל, ולא אומרים לאפרושי מאיסורא.

בטעם הדבר, **שרש"י ותוס'** לא הזכירו כאן איסור גזל - **הקובץ שיעורים**¹³ מבאר, שגזל ממון זה רק אם האדם לוקח את הכסף לעצמו¹⁴, אך אם נותן הכסף למישהו אחר - אין זה גזל כי אם מזיק ממון, ולכן פה - שלוקח את הכסף לפדיון שבויים ולא לעצמו - לא שייך גזל.

ועוד אפשר לומר, שאין פה גזל ממון מפני שהכסף התקבל ביושר ולא בגניבה, אלא שהשתמש בו שלא כדעת בעליו, ואם כן זהו רק נזק ממון. ומכיון שאין איסור להזיק לממונו של נוכרי¹⁵ אלא רק איסור לגזלו¹⁶ - לכן לא הוזכר פה גזל נוכרי [וזה שבישראל יש איסור לקחת את הכסף אף אם נותן למישהו אחר - זה משום מזיק ממון חברו].

אך יש עדיין צורך לברר לשיטת **רש"י** ע"פ **הקובץ שיעורים**, שהעמיד את האיסור להשתמש בכסף לפדות שבויי עכו"ם בגניבת דעת, את תמיחת **היד רמ"ה** שלאפרושי מאיסורא ידחה גניבת דעת?

ונראה להעמיד יסוד מחלוקתם באיסור "בִּיבֶשׁ קְצִירָה תִּשְׁבְּרָנָה" -

שלדעת **רש"י**, איסור זה הוא מדרבנן ולכן נדחה משום איסור גניבת דעת שהוא מדאורייתא, ובגלל זה יהיה האיסור לפדות בכסף שבויי עכו"ם משום גניבת דעת. אך **ליד רמ"ה**, שאיסור זה הוא מדאורייתא (אפשר לומר שכלול באיסור "לא תחנם"¹⁷), ולאפרושי מאיסורא דאורייתא זה ידחה - כמו שביארנו - את איסור דאורייתא של גניבת דעת, יהיה צורך להעמיד את האיסור לפדות שבויי עכו"ם בגזל ממון.

על פי זה תבואר ההבנה הראשונה ב**תוס'**, וכפסיקת **הבית יוסף**¹⁸ - שניתן להשתמש בכסף לפדיון שבויי עכו"ם - שכדעת **יד רמ"ה** האיסור של "בִּיבֶשׁ קְצִירָה תִּשְׁבְּרָנָה" הוא מדאורייתא, ולאפרושי מאיסורא זה ידחה את גניבת הדעת, וכחסבר **הקובץ שיעורים** שאי אפשר להעמיד פה

¹³ אות נ"ה.

¹⁴ משום שגזלה צריכה קניין, כדמוכח בדברי הקצות שמ"ח אות ב' מתוך דברי רש"י בב"מ י'. ויש להרחיב בעניין זה, שנחלקו בזה האחרונים. ואין כאן מקומו.

¹⁵ רמב"ם, הלכות נזקי ממון פרק ח', הלכה י'. וצריך עיון גדול - ששם ברמב"ם מדובר על ממון ישראל המזיק גוי שפטור, אבל מנין שאדם ישראלי המזיק גוי יהיה פטור? ובמשך חכמה לפרשת אמור, על פסוק "ומכה נפש בהמה", משמע בפירוש שיהודי המזיק גוי הוא ממש כגזל ואסור. ונראה שחולקין.

¹⁶ רמב"ם, הלכות גניבה פרק א', הלכה א'.

¹⁷ מובא בקובץ שיעורים, אות נ"ו.

¹⁸ שר"ע י"ד, רנ"ד.

בגזל ממון מפני שאין פה גזל נוכרי – ובלי האיסורים של גניבת דעת וגזל נוכרי, נוכל להעמיד את המקרה בשנתן הכסף לפדיון שבויי עכו"ם.

הב"ח, שפסק כהבנה השנייה **בתוס'** – שאסור להשתמש בכסף לפדיון שבויי עכו"ם – יסבור כפי שביארנו בדעת **רש"י**, שהלאפרושי מאיסורא של "בִּיבֶשׁ קִצְרָה תִּשְׁבְּרָנָה" הוא איסור דרבנן ולא ידחה את איסור גניבת הדעת שהוא מדאורייתא.

הרמב"ם בהלכות מתנות עניים¹⁹ פוסק:

"אסור לישראל ליטול צדקה מן הגוים בפרהסיא. ואם אינו יכול לחיות בצדקה של ישראל ואינו יכול ליטלה מן הגוים בצנעה הרי זה מותר. ומלך או שר מן הגוים ששלח ממון לישראל לצדקה אין מחזירין אותו לו משום שלום מלכות אלא נוטלין ממנו וינתן לעניי גוים בסתר כדי שלא ישמע המלך".

ומשמע מהסיפא של דבריו, שההלכה כגמרתנו בדף י' .:

ובהלכות מלכים²⁰ כותב **הרמב"ם**:

"אבל הגוי שנתן צדקה מקבלין ממנו ונותנין אותה לעניי גוים".

ותמה **הכסף משנה**, מדוע סתם **הרמב"ם** את דבריו ולא פירש - אם מדובר על גוי יחיד, מדוע מקבלין ממנו? ואם מדובר על מלך או שר, מדוע לא ביאר **הרמב"ם** שההיתר הוא משום שלום מלכות? ונשאר בצריך עיון.

והלחם משנה תירץ, שאין זו קושיה - שכבר באר **הרמב"ם** בהלכות מתנות עניים, שמלך או שר מן הגוים מקבלין ממנו מפני שלום מלכות, ושם הוא מקור הדין בעוד שכאן רק סמך על מה שכתב שם, ואם כן גם בהלכה זו מדובר במלך או שר ובשלום מלכות.

אך תמה בעל **הכנפי נשרים**²¹, שנראה כי יש הרבה שינויים בין ההלכות:

שבהלכות מתנות עניים כתב "מלך או שר", ובהלכות מלכים כתב סתם "גוי" פשוט. ועוד, שבמתנות עניים כתב ש"אין מחזירין אותו", משמע דאם אפשר להתחמק מלקבל ממנו – לא יקבל, ואילו בהלכות מלכים כתב סתם "מקבלין ממנו", משמע דאין צריך לעשות שום תחבולות שלא לקבל ממנו. ועוד, שבמתנות עניים סיים ב"וינתן לעניי גוים בסתר", ובהלכות מלכים לא כתב איך לחלק, ומשמע אפילו בפרהסיא.

ולכן רצה לתרץ אחרת – שבהלכות מלכים, שלא כמו שכתב במתנות עניים, דיבר **הרמב"ם** בסתם גוי ואין צורך לחלק הצדקה דווקא בסתר, ולכן אין צורך גם בתנאי של שלום

¹⁹ פרק ח' הלכה ט'.

²⁰ פרק י' הלכה י'.

²¹ לרבי אברהם נשר (אדלר), עמ' קמ"ד.

מלכות, מפני שלא מדברים כאן על מלך, וכדי למעט לו עוד יותר את הזכות – משתמש בכסף לעניי עכו"ם ולא לעניי ישראל.

ויסוד החילוק בין קבלת צדקה מיחיד לקבלה מרבים הוא בין גמרתנו לגמרא בסנהדרין²², שם למדנו איסור קבלה מיחיד :

"אמר רב נחמן: אוכלי דבר אחר (רש"י: צדקה מנוכרים שהווי חילול ה') פסול לעדות, והני מילי בפרהסיה אבל בצנעה לא, ובפרהסיה נמי לא אמר רב אלא דאפשר ליה לאתזוני בצנעה וקא מבזי נפשיה בפרהסיה אבל לא אפשר ליה חיותא היא".

וכפי שמבאר הרב²³:

"דשני טעמים יש לנו באיסור קבלת צדקה מן הנכרים, טעם אחד משום דמבזה נפשיה, דלרש"י הוא משום חלול השם... וטעם שני משום ביבוס קצירה, והיכא דאיתא להא ליתא להא, דגבי יחיד שייך רק טעם דמבזה נפשיה, ואסור לישראל לבזות נפשו לפני גוי בשפלות כזו, וזהו דוקא בפרהסיה ולא בצנעה. וטעם של ביבוס קצירה לא שמענו כלל על צדקה דיחיד, אלא בצדקה דרבים, וכ"מ שהוא יותר בצנעה הזכות יותר, ואיכא יותר משום ביבוס קצירה.

ובצדקה דרבים, שמתחלקת ע"י גבאי צדקה, שייך רק טעם דביבוס קצירה, ולא שייך כלל טעם דמבזה נפשיה דאדרבא הגבאי הממונה שמקבל הרי הוא מתכבד בקבלתו, שהוא עושה לטובת הכלל".

ונראה שזה יסוד החילוק בין הרישא לסיפא בהלכות מתנות עניים, וכן ביאר שם הרדב"ז – שבקבלה מגוי פרטי האיסור הוא משום חילול ה'²⁴, ובקבלה ממלכות האיסור הוא משום "פִּיבֹשׁ קצירה" וההיתר משום שלום מלכות.

וכן נראה שזהו יסוד החילוק בטור ובשו"ע²⁵, ושם הש"ך מבדיל במפורש בין הטעמים: שבהלכה א' נפסק "אסור לישראל ליטול צדקה מן העובד כוכבים בפרהסיה, ואם אינו יכול לחיות בצדקה של ישראל ואינו יכול ליטלה מהעובד כוכבים בצינעא הרי זה מותר", וביאר הש"ך שמדובר לגבי קבלה מיחיד, והטעם הוא "משום דאיכא חילול השם דמבזי נפשיה בפרהסיה"; ובהלכה ב' - "שר עובד כוכבים ששלח ממון לישראל לצדקה אין מחזירין אותו משום שלום מלכות, אלא נוטלין ממנו וינתן לעניי עובדי כוכבים בסתר, כדי שלא ישמע השר"²⁶, ואומר הש"ך שמדובר בקבלה משר, והאיסור הוא משום דכתיב "פִּיבֹשׁ קצירה תִּשְׁבֹּרֶנָּה".

²² כ"ו:

²³ דעת כהן, סימן קל"ב. וחילוק זה מובא בתשובת ציץ אליעזר חלק ט"ו, סימן ל"ג.

²⁴ ומובא בהעמק שאלה שאילתא סב.ז. - "שהגויים סבורים שהעושר הוא העיקר וכיון שת"ח נצרכים להם ומתבזה התורה בעיניהם כאלו התורה גרמה להם העוני" - שזהו חילול ה'.

²⁵ יו"ד, רנ"ד.

²⁶ ושם בהג"ה: "וי"א דיעשה בהן מה שצוה לו המושל". ומקשה הט"ז על ה"א, כיצד אומר שיעשה ככל שצוהו המושל, והרי בגמרא מצינו חילוק בין מקרה של שינוי בכסף של פדיון שבויים לשינוי בכספי צדקה. ותירץ הש"ך, שדברי ה"א הם כאשר המושל פירש בבירור לתת לעניי ישראל, שבמקרה כזה אסור לו לשנות אף בצדקה.

הט"ז מבאר שם בשם הדרישה באופן מעט שונה מדוע אצל יחיד אין איסור של "ביבש קצירה תִּשְׁבֶּרְנָה" – שיחיד המקבל צדקה, כיון שנהנה - מותר, אבל גבאי צדקה - שלא נהנה - אסור לו לגרום זכות לעכו"ם בשביל הנאת אחרים. ומקשה שם: איך נתיר ליחיד להאריך הגלות בשביל הנאתו? ומתרץ, שלא שייך איסור "ביבש קצירה" אלא כשהעכו"ם מכוון לעניי ישראל דווקא, שאז יש לו זכות גדולה, אבל כשהעכו"ם אין כוונתו דווקא על ישראל אלא הוא מצד טבעו רחמן על כל הפושט יד - אין בזה זכות גדולה, וממילא אין בזה איסור של "ביבש קצירה".

לעניין איסור "ביבש קצירה תִּשְׁבֶּרְנָה" בימינו, כתב הרב מרדכי יהודה הלוי פרום זצ"ל²⁷:

"נראה לחדש דהאיסור ביבוש קצירה הוא משום דמאריכין את הגלות זה דוקא שאין לישראל מדינה עצמאית וכל עם ישראל הם בגלות ממש תחת שלטון העכו"ם אז האיסור הוא שע"ז לא תמשך מלכותם וממילא הגלות נמשך, אבל עכשיו יש לנו מדינה עצמאית אף שהרבה מישראל נמצאים עוד בתפוצות אין בזה האיסור כלל שמאריכין הגלות בזה, ואדרבא כל מה שמדינת ישראל מתחזקת יותר ע"י מתן תמיכות שזקוקים לה לפי מצבנו הרי יש בזה לקצר הגלות כי חיזוק המדינה הוא שלב בתהליך לגאולה השלימה וא"כ להיפך למצווה עוד יחשב ולא לאיסור".

²⁷ מובא בספר 'זכור זאת ליעקב', ושם מובאים מספר טעמים לביטול האיסור בימינו והיתר לקבלת כספים מארצות הברית.